

ESKİ TÜRK EDEBİYATI'NDA MEKTUP YAZMA KURALLARI HAKKINDA BİLGİ VEREN EN ESKİ ESER AHMED DÂ'Î'NİN TERESSÜL'Ü

İ. ÇETİN DERDİYOK*

En eski zamanlardan beri insan ve toplum yaşamında önemli bir yer tutan mektup, edebiyatta da bir tür olarak varlığını ortaya koymuştur. Önceleri insanlar arasında sadece haberleşmeyi sağlayan mektup, dil ve düşüncenin gelişmesine bağlı olarak sanat ve edebiyatın gelişip olgunlaşmasıyla da belirli bir biçim kazanmıştır. Böylece mektup, insanın duygu ve düşüncelerini yazıyla güzel ve etkili bir biçimde anlatan bir edebi tür olmuştur. Mektubun tarihi aslında insanlık kadar eskidir. Mağara duvarlarına çizilen ilk resimler, bir bakıma eskiden günümüze gelebilen mektuplardır. Uygarlık tarihinde yer alan toplumların geçmişlerinde mektupların, gerek barış gerekse savaş zamanlarında ne denli önemli rol oynadıkları bugün belgelerle görülebilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak *Tercüme* dergisinin mektup özel sayısında yer alan Prof. Bedrettin Tuncel'in "Mektup Türü üzerine"¹ başlıklı yazısına bakılabilir. Tuncel, bu yazısında "Çömelmış kâtip" heykelinden de söz ederek eski Mısır'dan başlıyor, Hititlerle Babil ve Asur arasındaki mektuplaşmaları anarak, eski Yunan ve Latin edebiyatlarında mektup konusuna değiniyor, daha sonra başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinde mektubun gelişmesi hakkında ana hatlarıyla bilgi veriyor.

Gürsel Aytaç da *Mektup Seçkisi* adlı kitabının başında "Mektup, bir edebiyat formu olarak, 16., 17., 18. yüzyıllarda retorik-stilistik katı, kesin kurallara bağlıydı. Mektup, edebiyat gibi, hitabet gibi kendi başına bir sanattı. Epistolografie'nin mektup yazma öğretisi anlamında, eğitimde yeri vardı."² diyerek, Batı'da mektubun 16. ve 17. yüzyıllarda kesin olarak bir biçim kazandığını ve eğitimde önemli bir yeri bulunduğunu bildiriyor.

Mektup, günümüzde ise iletişim araçlarının son derece hızlı bir biçimde gelişmesiyle eski önemini yitirmiş gibi görünüyor. Fakat mektubun, insanın duygu ve düşüncelerini yazıyla anlatan bir tür olması nedeniyle, diğer sanat ürünlerinde olduğu gibi önemini her zaman koruyacağını düşünüyoruz.

Burada mektubun Doğu'da ve Batı'da gelişimi hakkında bilgiler aktarmaktan çok Ahmed Dâ'î'nin *Teressül* adlı eserinin baş kısmında verdiği mektup yazarken uyulması gereken kuralları incelemeye ve tanıtmaya çalışacağız.

Teressül, eski Türk edebiyatı sahasında mektup

yazma kuralları hakkında bilgi ve örnekler veren en eski eserdir. Bu nedenle edebiyat tarihimiz açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Gerçi Şinasi Tekin, tam ve eksiksiz bir eser olarak en eski inşâ örneğinin *Menâhicü'l-İnşâ* olduğunu bildiriyor.³ Fakat kısa ve eksik bir nüsha olmasına rağmen, mektup yazmada uyulması gereken bazı kuralları madde madde vermesi nedeniyle *Teressül*'ün de eski Türk edebiyatı ve edebiyat tarihimiz açısından ayrı bir değeri ve önemi vardır.

Teressül'ün bilinen tek yazma nüshası, Manisa İl Halk Kütüphanesi Muradiye kısmında bulunmaktadır.⁴ İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri*⁵ adlı eserinde bu nüshanın bir tanıtımını yapmış ve kuralların yer aldığı kısmın fotoğraflarını yayınlamıştır. Fakat *Teressül*'de yer alan kurallarla ilgili ayrıntılı bilgi vermemiştir. Biz de bu kuralları incelemek ve tanıtmak amacıyla, Ertaylan'ın yayınlamış olduğu fotoğraflardan⁶ ve adı geçen nüshanın Milli Kütüphane vasıtasıyla elde ettiğimiz mikrofilminden yararlanarak metnin bir transkripsiyonunu yapmaya çalıştık. Ayrıca metnin günümüz Türkçesine çevirisini de vermeye gayret ettik. Daha sonra "İnceleme" başlığı altında günümüz kompozisyon bilgileriyle de karşılaştırarak *Teressül*'deki kuralları, daha açık, daha anlaşılır bir biçimde tanıtmaya çalıştık.

Mektup örneklerinin yer aldığı, ser-nâmelerin bulunduğu kısım, bu incelemeye dahil edilmemiştir. Bu nedenle ser-nâmelerin transkripsiyonu ve Türkçeye çevirileri de bu yazıda yer almamaktadır.

Teressül metninin baş kısmında yer alan kurallar kısmının transkripsiyonu:

(1) Bi'smi'llâhi'r-rahmani'r-rahim ve bihi nestâ'in.⁷

(2) El-hamdü li'llâhi'l-e'azzi'l-kerem.⁸ Ellezî 'alleme bi'l-kalemi⁹ 'allame'l-insâne mâ lem ya'lem¹⁰ ve's-şalâtü 'alâ halîfeti (3) fi-halîkati Muhammedini'l-hullâ (?) ilâ tarîkatihî ve 'alâ âlihi ve şahbihi ve hulefâ'ihî.¹¹ Ammâ ba'dehu bu teressülün mü'el-lifi (4) ve bu risâlenün muşanifi bende-i sâ'î Ahmed Dâ'î eşlaha'llâhu şânehu ve şânehu 'ammâ şânehu¹² (5) eydür. Bu teressüli Türkçe terkîb eyle-

*Ç. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim görevlisi.

gönderilecek mevki ve makama uygun olarak yazsa, bu mektup her yerde makbul olur ve ilgi görür.

Önce mektup yazmak için birkaç türlü kural olduğunu bilmek gerek. Yazılan mektubun sözlerinin ve ibarelerinin makbul olması, yazılan kişiye sağlıklı bilgi vermesi için bu kurallara uyulmalı.

Birinci kural: Rütbece daha küçük bir kimse, büyük padişahlara ve beylere mektup yazdığı zaman söz çok uzatmamalı; amacı neyse onu kısaca yazıp anlatmalı; sonra dua ederek bitirmeli. Tahiyeti (selam ve hayır duaları) mektubun altına yazmalı. Ayrıca tahiyet diye belirtilmemeli. Belki duacınız, aciz, hakir kulunuz filan diye yazılabilir. Bundan başka mektubun içinde bir başkasına selâm ve söz yazılmamalı.

İkinci kural: Saygı değer büyük hanımlara mektup yazıldığı zaman uzun uzun övgü ve saygı sözleri, hitaplar yazmamalı. Belki dua, övgü ve saygı sözleri yazılabilir. Sonra amaç neyse o yazılmalı. Sevgi ve ilgi sözleri yazmamalı yoksa ayıp olur. Eğer bir hanım başka bir hanıma sevgi sözleri yazarsa uygundur.

Üçüncü kural: Adam karısına, kadın kocasına veya çocuk büyüklerine mektup yazdığı zaman uzun uzun övgü ve saygı sözleri yazmamalı. Belki sevgi ve saygısını belirtebilir; sonra amacı neyse onu yazmalı.

Dördüncü kural: Yakın arkadaşlara mektup yazıldığı zaman uzun uzun övgü ve saygı sözleri yazılmalı; sevgi ve ilgi sözleri açık bir biçimde belirtilmeli; eğer beyit ve şiir yazılırsa uygun olur; hatta sözün uzatılmasında bir mahzur yoktur.

Beşinci kural: Mektup, kime gönderilecekse mektuba önce onun adı yazılmalı; sonra selâm ve saygı sözleri yazılmalı. Daha sonra başka bir kişiye selâm yazılacaksa mektubun kenarında bir yere yazılmalı.

Altıncı kural: Bir konu yazılırken başka bir konu karıştırılmamalı. Belki bir konu bittikten sonra başka bir konuya başlanabilir.

Yedinci kural: Rumuzlu yazan kişi, o mektubu alanın anlayacağı biçimde açık ve seçik yazmalı. Mektubu alan kişi, başkasına sormak veya mektubu geri göndermek durumunda bırakılmamalı. Mektupta ne anlatılmak isteniyorsa, o güzel bir biçimde anlaşılmalı.

Sekizinci kural: Yazılan bir söz tekrar yazılmamalı, yoksa ayıp olur. Ciddi olarak, yapılması istenilen iş veya uğraş önemli bir iş veya uğraş olmalı. Kesin olarak doğru yazılmalı. Buna (tekit) pekiştirme denir.

Dokuzuncu kural: Mektup, güzel bir kâğıda ve güzel bir yazıyla yazılmalı, yoksa en bilgili kişiler bile okuyamaz. Ayrıca mektubun imlâsı doğru yazılmalı; sözler açık ve belirgin olmalı; işlenmemiş ibareler ve bilinmeyen sözler yazılmamalı; yoksa anlatılmak istenilen anlatılamaz. Okunması güç olacağı için harfler küçük ve karışık yazılmamalı.

Onuncu kural: Mektup, yazılıp tamamlandığında, unutulmuş, yanlış yazılan bir söz veya eksik varsa gidermek için baştan sona okunmalı. Sonra

mektup kâğıdının alt ucu dört köşeli olmamalı, üç köşeli olarak bırakılmalı. Çünkü müneccimlere göre kâğıdın altının dört köşeli olması, iki yıldızın düşmanlığını üzerine çekmeye bir işarettir.¹⁴

Bundan sonra bu kuralları korumak ve bu kurallara uymak mektup yazan kişilerin boynunun borcudur. Şimdi övgü ve saygı sözleri ile mektupta kullanılan hitapları yazalım.

İNCELEME

Şimdi günümüzdeki yazılı anlatım bilgileriyle benzerlikler gösteren Ahmed Dâî'nin *Teressül*'ünde verilen kuralların incelenmesine çalışılacaktır.

Teressül'ün hemen başında, Dâî, kurallara geçmeden önce *Teressül*'ü Arapça ve Farsça'dan seçerek Türkçe düzenlediğini açıklıyor. Dâî'nin verdiği bu bilgiden eski Türk edebiyatında görülen ve münşeat adı altında yazılmış mektup türünün asıl kaynağının İran ve Arap edebiyatları olduğunu tahmin etmek pek güç değildir.

Dâî, daha sonra mektup yazmaya yeni başlayanlara kolaylık sağlaması için eserinde yer alan örnek hitapların istenildiği gibi alınıp kullanılabilirliğini bildiriyor. Hatta mektupların değer ve ilgi görebilmesi için gönderilecek mevki ve makama uygun hitapların seçilmesine dikkat edilmesi gerektiğini belirtiyor ve bunu diliyor.

Bir maddeye bazen birden çok kural sığdırmış olan Ahmed Dâî, bu kuralları on maddede toplamıştır. Belki bu kurallar daha başka gruplara da ayrılabilirdi, fakat biz bu kuralları biçim ve içerik ile ilgili kurallar olmak üzere iki genel başlık altında toplamaya çalıştık. Kuralların daha açık ve anlaşılır olması için de metinde anlam bakımından birbirine benzeyen kuralların tekrar tekrar yazılmamasına özen gösterdik. Şimdi bu kuralları şöyle gruplandırıp sıralayabiliriz:

A) Biçimle ilgili kurallar

1. Mektup, dua ve saygı sözleriyle bitirilmeli.
2. Mektuplarda belki rütbece yüksek kişilere (padişah, bey gibi) duacınız, hakir, kemter gibi sözler yazılabilir.
3. Aynı mektup içerisinde bir başkasına hitap edilmemeli.
4. Mektuba önce mektubu alacak olan kişinin adı, sonra selam ve diğer sözler yazılmalıdır.
5. Mektupta başka birilerine selâm yazılacaksa, mektubun kıyasında köşesinde bir yere yazılabilir.
6. Mektup, güzel bir kâğıt üzerine güzel bir yazıyla yazılmalı.
7. Yazının imlâsı doğru olmalı.
8. Sözler açık olmalı. Kullanılmayan, tanınıp bilinmeyen sözler yazılmamalı.
9. Mektup, küçük harflerle ve karışık biçimde yazılmamalı.
10. Mektup kâğıdının en altı üç köşeli olarak bırakılmalı. Çünkü mektup kâğıdının altı dört köşeli kalırsa bu, müneccimlere göre iki yıldızın düşmanlığını üzerine çekmeye dair bir işaret olduğu için uğurlu değildir.¹⁵

B) İçerikle ilgili kurallar

1. Söz gereksiz yere uzatılmamalı; amaç, kısa ve özlü bir biçimde anlatılmalı.

2. Resmî kişiliği bulunan hanımlara uzun uzun övgü ve saygı sözleri yazmak gereksizdir. Belki hayır dua ve dilekler yazılabilir.

3. Resmî kişiliği bulunan hanımlara sevgi ve ilgi sözleri yazılmamalı; aksi takdirde hata yapılmış olur. Bir hanımın başka bir hanıma sevgi ve dostluk sözleri yazması ise uygundur.

4. Eşlerin birbirine, anne ve babanın çocuklarına, çocukların anne ve babaya yazdıkları özel mektuplarda uzun uzun övgü ve ululama sözlerine gerek yoktur. Onun yerine sevgi ve ilgiyi belirtmek yeterlidir. Sonra amaç neyse o yazılır.

5. Dostlar, arkadaşlar birbirlerine mektup yazdıkları zaman uzun uzun övgü ve ululama sözleri yazabilir, sevgi ve dostluklarını birbirlerine açıkça belirtirler. Yani arkadaşların birbirlerine yazdıkları mektuplarda sözü uzatmanın bir sakıncası yoktur.

6. Mektupta bir konu anlatılırken başka bir konu karıştırılmamalıdır. Bir konu bittikten sonra başka bir konuya geçilebilir.

7. Mektup, eğer şifreli yazılacaksa alanın anlayacağı biçimde yazılmalıdır.

8. Anlatılan konu tekrar anlatılmamalıdır.

9. Mektupta yapılması istenilen iş, önemli ve gerekli bir iş olmalı.

Ayrıca *Teressül*'ün onuncu maddesinde yer alan ve bu gruplara dahil edemediğimiz bir kural daha vardır. O da "Mektup yazılıp tamamlandığında bir eksik veya yanlış varsa düzeltmek için baştan sona bir kez okunması." kuralıdır. *Dâ'î*, *Teressül*'de yer alan onuncu kuralda mektup kâğıdının alt tarafının üç köşeli olarak bırakılması gerektiğini de belirtiyor. Hatta bu durumla ilgili bir inancı da dile getiriyor.¹⁶ Bugün artık mektup kâğıdının alt tarafının üç köşeli bırakılması söz konusu değildir.

Yine *Dâ'î*, mektup yazma kurallarını saymadan önce, aslında bu kurallara dahil etmediği bir kural daha belirtiyor. O da "Mektup gönderilecek mevki ve makama uygun hitapların seçilmesi"dir. Eğer bu kuralı biçim ve içerik ile ilgili kurallardan birine dahil etmek gerekirse, içerik ile ilgili kurallara dahil etmek mümkündür.

Teressül'de yer alan bu kuralların büyük bir kısmı bugün de geçerliğini korumaktadır. Hatta orta-öğretim ve yükseköğretimde okutulan kompozisyon derslerinin en önemli konuları içerisinde yer almaktadırlar. Bu konu ile ilgili olarak Beşir Göğüş'ün hazırlamış olduğu "Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi" adlı kitabın *The Language Arts in the Secondary School*¹⁷ adlı eserden yararlanılarak hazırlanan "Yazılı anlatım (Yazma)" bölümüne bakılabilir. Burada birçok kuralın *Teressül*'deki kurallarla aynı olduğunu görmek mümkündür. Örneğin Beşir Göğüş'ün kitabından madde numaralarıyla birlikte aynen alınan şu birkaç kural, *Teressül*'de yer alan bazı kurallarla hemen hemen aynıdır:

"1. Sözle belirtebildiği bilgisini, düşüncesini,

duygusunu yazıyla da doğru ve açık bildirebilmek;
9. Yazısında ana düşüncesini, ayrıntılar arasında yitirmeyip belirtebilmek;

25. Yazısında kaba sözler, argo deyimleri, yazı diline geçmemiş yerel ağız sözcük ve deyimleri yerine, kültür ağzındaki karşılıklarını kullanmaya alışmak;

26. Kişisel ilgi ve iş yazılarında, yazının yöneltildiği kişiye, makama ve duruma uygun nazik ve saygılı dil kullanabilmek;

30. Kendisinin ya da başkasının yazısını okuyup yazım, anlatım ve anlam yönlerinden düzeltme alışkanlığı kazanmak;"¹⁸

Burada *Teressül*'le ilgili olarak kısaca şunları söyleyebiliriz: *Teressül*, eski Türk edebiyatı alanında özellikle mektup ve yazı yazma konusunda bilgiler veren bir eserdir. Bu konuda bilgi veren en eski eser olması nedeniyle de eski Türk edebiyatında ayrı bir yeri vardır. Ayrıca devrinin dil özelliklerini yansıtmaya da eserin bir başka ilgi çekici özelliğidir. Kompozisyon bilgisi açısından da özellikle metinde yer alan kurallar, yazılı ve sözlü anlatımda uyulması gereken önemli kurallardır. Bu nedenle günümüzde doğrudan ilgilidir. Bütün bunlar *Teressül*'ün gerek mektup, gerek düzyazı geleneğimiz, gerekse edebiyat tarihimiz ve dil incelemeleri açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. ■

1 Prof. Dr. Bedrettin Tuncel, "Mektup Türü üzerine", *Tercüme Dergisi*, C. XVI., S. 77-80, Ankara 1964, s. II.

2 Gürsel Aytaç, *Mektup Seçkisi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, Ekim 1992, s. 9.

3 Prof. Dr. Şinasi Tekin, *Menâhicü'l-İnşâ The Earliest Ottoman Chancery Manual by Yabyâ bin Mehmed el-Kâtib from the 15th Century*, Community art Workshop. Roxbury. Mass. 1971, s. 7.

4 Bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri VII, Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952, s. 159; *Büyük Türk Klâsikleri*, C. 2, Ötügen-Söğüt Yayınları, İstanbul 1985, s. 110; Günay Kut, "Ahmet Dâ'î", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s.57.

5 İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri VII, Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952, s. 157-160.

6 a.g.e., s. 325-328.

7 Kendisinden yardım umulan, esirgeyen bağışlayan Tanrı adıyla. *Kur'ân Sûre I, Fâtihâ*, âyet 1 ve 4.

8 Kerem sahibi yüce Allâh'a hamd olsun.

9 *Kur'ân Sûre XCVI, el-'Alâk*, âyet 4. "kalemle öğreten"

10 *Kur'ân*, Sûre XCVI, el-'Alâk, âyet 5. "insana bilmediği şeyleri öğreten"

11 Yaratılmışlar içerisinde halife olan gönüllerin sevinci Muhammed'e, onun yolunda olanlara, ümmetine, sahabelerine ve halifelerine selâm olsun.

12 Allâh, onun şânını ıslah etsin ve onu korusun, şânını genel kılsın.

13 "Eski astronomide Merih ve Zühâl gezegenleri nahs olarak bilinir ve ikisine birlikte "nahseyn" denilir". Bkz. Dr. İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara Tarihsiz, "nahs" mad., s. 378. Ayrıca "Zühâl de Mirih gibi fenalığın alâmetidir. Nahs-ı ekberdir." Bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Divân Edebiyatı*, 4. Basım İstanbul 1984, s. 208. Burada, yukarıda adı geçen iki yıldızdan söz edildiğini sanıyoruz.

14 Bkz. not 13.

15 Bkz. not 13.

16 Bkz. not 13.

17 *The Language Arts in the Secondary Scholl*, National Council of Teachers of English (NCTE), New York, 1956.

18 Göğüş Beşir, *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*, Ankara 1978, s. 237-239.